

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 3, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

Dini Brikolaj: Dini Bağlılıkta Yeni Bir Form

Religious Bricolage: A New Form in Religious Commitment

Yunus BUCUKA

Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Bingöl, Türkiye

ybucuka@bingol.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3001-2646

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 26/09/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15/10/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 20/10/2022

Atıf / Citation: Bucuka, Yunus. “Dini Brikolaj: Dini Bağlılıkta Yeni Bir Form”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/3 (Ekim/October 2022) 117-132.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

Sosyoloji alanında, dinin gün geçtikçe gücünü yitireceği ve nihayetinde yok olacağı önemli bir tez olarak kabul görmekteydi. Rasyonelleşme ile dinsel açıklamalara olan inancın azalacağı, teknolojinin gelişimiyle insanların modernleşeceği ve modernleştikçe de bireyler için dinin önemsiz hale geleceği düşünülmekteydi. Ancak ileri sürülen bu teze karşıt çeşitli teorik ve alan çalışmalarından edinilen argümanlar ile desteklenen farklı tezler de literatürde önemli bir yer bulmuştur. Din sosyolojisi alanında din ile birçok olgu arasında çeşitli ilişkiler kurulmakta ve bunlara dair çeşitli temellendirmeler yapılmaktadır. Gerek teorik gerekse pratik araştırmalar çerçevesinde bu temellendirmeler çeşitli kavramsallaştırmalar doğurmuştur. Bu olguların başında, sekülerleşme, küreselleşme, rasyonelleşme, modernite, postmodernite, dinin bireyselleşmesi gelmektedir. Dinin bireyselleşmesi ya da özelleşmesi bu bağlamlarda dinî alanda kimlik, dindarlık ve dinî inanç gibi temel unsurların yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Toplumsal alanda kültürel çoğulculuk önemli bir nitelik kazanmaktadır. Buna paralel olarak dinî alanda, dinî veya manevî ürünlerin sunulmasıyla dinler marketi niteliğinde bir pazar oluştuğu belirtilmektedir. Zira tarihsel dinî kurumların kendi sistemlerini sürdürmede ve kontrol etmede güç kaybettiği böylece özgürleşen bireylerin bu pazardan çeşitli inanç ve düşünceler edindikleri ve bunlarla kendi yaşam tarzlarını, dinî sistemlerini ve kimliklerini oluşturdukları ileri sürülmektedir. Dolayısıyla kutsal için, tek bir evrensel model ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Dinin geleceği konusunda Avrupa'da ve Amerika'da yapılan bazı çalışmalar dinin bireyselleşmesi bağlamında konumlandırılacak, yeni birtakım girişimlerin olduğunu göstermektedir. Bu girişimlerden biri de dinî brikolaj olarak adlandırılmaktadır. Brikolaj, bireylerin kendi anlam sistemlerinin kendileri tarafından oluşturduğu anlamını taşımaktadır. Bu doğrultuda bireyler kendi inançlarını, kendi dinlerini de yine kendileri oluşturmaktadırlar. Bu çalışmada literatür doğrultusunda dinî brikolajın ne olduğuna dair değerlendirmeler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Modernleşme, Dinî Bağlılık, Dinî Bireyselleşme, Brikolaj.

Abstract

In the field of sociology, it was accepted as an important thesis that religion would gradually lose its power and eventually disappear. It was believed that as people rationalized, their belief in religious explanations would decline. People were also believed to modernize as a result of technological advancement and lose interest in religion as a result. However, there are numerous theses that contradict this one that have also made a significant contribution to the literature, supported by evidence from numerous theoretical and field studies. In the field of sociology of religion, numerous connections are made between religion and numerous phenomena and various hypotheses are developed regarding them. These foundations have given rise to various conceptualizations within the context of theoretical and practical research. Secularization, globalization, rationalization, modernity, postmodernity, and the individualization of religion are at the root of these phenomena. In these situations, the individualization or privatization of religion has prompted a re-evaluation of fundamental concepts like identity, religiosity, and religious belief. Cultural diversity is becoming more and more significant in society. Parallel to this, it is claimed that the presentation of religious or

spiritual goods in the religious field creates a market in the shape of a religions market. It is argued that historical religious institutions no longer possess the authority to uphold and control their own systems, and that as a result, liberated individuals now acquire various beliefs and ideas from this market and create their own identities, religious systems, and lifestyles based on them. It is therefore difficult to propose a single, globally applicable model for the sacred. Several new initiatives that can be positioned in the context of religious individualization have been recently launched, according to some studies on the future of religion in Europe and America. Religious bricolage is a term used to describe one of these projects. Bricolage is the term used to describe how people independently construct their own meaning systems. People develop their own religious beliefs in this direction. In this study, it is attempted to present assessments of what constitutes religious bricolage that are consistent with the literature.

Keywords: Sociology of Religion, Modernization, Religious commitment, Religious Individualization, Bricolage.

Giriş

Bu çalışma dinî bir bağıllık formu olarak nitelendirilebilecek dinî brikolaj hakkında bir literatür taramasıdır. Bu doğrultuda öncelikle din üstüne yapılan güncel tartışmalara değinilmektedir. Dinin bireyselleşmesi söz konusu tartışmaların odağında bulunmaktadır. Zira dinî brikolajın arka planını anlamak için dinî bireyselleşme önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmada dinî brikolajın bir kavram ve olgu olarak nasıl tanımladığı, bu olguya karşılık gelecek dinî hareket ve örneklerin neler olduğu ve dinî brikolaj üstüne yapılan değerlendirme ve eleştiriler bulunmaktadır.

Dini kutsal bir anlam arayışı olarak tanımlayan Pargament¹ dinin, çok önemli konularla ilgilendiğini hatırlatmaktadır. Bütün olup bitenlerin anlamı nedir? Varlığımızın daha önemli bir amacı var mı? Daha üstün bir Varlık var mı? Öldükten sonra bize ne olur? Hayatımızı nasıl yaşamalıyız? Bunlar “nihai endişe” konularıdır ve bu sorulara verilen geleneksel dinî cevaplar reddedilse bile, soruların kendisi önemini korumaktadır. Ona göre, bu sorulara önemli cevaplar veren dinin insanlar için hem maliyetleri hem de faydaları vardır. Buna karşın dinin etkisi konusunda farklı görüşler de ileri sürülmüştür.

Sosyolojinin XIX. yüzyıldaki kurucu babaları, zamanla dinin yok olacağı düşüncesini sosyal bilimlerin temel tezi olarak ileri sürmüşlerdi. A. Comte sosyolojinin ahlaksal yargıların esası olarak, dinin yerini alacağını düşünüyor; K. Marx rasyonelleşme ile dinin yok olacağına inanıyor; S. Freud insanlığın bir nevrotik illüzyondan ibaret olan dinden en kısa sürede özgürleşeceğini öne sürüyordu.

¹ Kenneth I. Pargament, "The Bitter And The Sweet: An Evaluation Of The Costs And Benefits Of Religiousness". *Psychological Inquiry* 13/3 (2002), 168-169.

Bununla beraber teknoloji geliştikçe, insanlar modernleşecek, modernleştikçe de din ortadan kalkacaktı. Modernleşmeyle birlikte bireylerin bilincinde din önemsiz hale gelecekti. İnsanlık rasyonel bakış rehberliğinde dinden XX. yüzyılda kesin olarak kurtulacaktı. Söz konusu durum literatürde sekülerleşme olarak adlandırılmaktadır. 2000'li yıllara gelindiğinde modernleşme sürecinin sekülerleşmeyi doğurduğu tezi eleştirilere uğradı. R. Bellah, D. Martin, P. Berger, G. Davie, J. Hadden ve R. Stark gibi din sosyolojisinin günümüzdeki önemli temsilcileri sekülerleşme teorisinin kurucu sosyologların hatası olarak değerlendirmeye başladı.²

Bununla beraber, “modernleşme arttıkça din ortadan kalkacaktır” tezinin aksine özellikle de ABD’de yeni dini hareketlerin ortaya çıkması, klasik sekülerleşme tezine yönelik eleştirilerin odak noktası olmuştur. G. Davie, Avrupa’da, dinde gittikçe büyüyen bir pazar olduğunu ve burada sunulan çeşitli dinî veya manevî ürünlerin farkına varan, burada toplumun dikkatini çekmek için farklı kuruluşların rekabet ettiğini belirtmektedir. Her geçen gün artan seçenekler arasından tercih yapmak isteyenlerin sayısı artarken seçim yapmak istemeyenler ise sunulan dinsel kamu hizmetine güvenmektedirler. Bununla birlikte, Avrupa’ya her zaman yeni insan gruplarının gelip dindar olmanın yeni yollarını getirdiği böylece seçim alanını daha da genişlettiği göz önüne alındığında, hikâyenin tamamının daha karmaşık olduğu anlaşılacaktır. Örneğin Britanya’da coşkulu ibadet tarzları sergileyen Afro-Karayip kiliseleri pazarın önemli bir bölümünü ele geçirmiş durumdadır.³

D. Hervieu-Léger ise yeni dinî hareketlerin çağdaş dinî gerçekliği analiz etmek için iyi birer araç olduklarını vurgular. Bu hareketler genellikle kişisel özgünlük arayışı, deneyime verilen önem, gerçekliğe hazır anahtarlar sunan inanç sistemlerinin reddedilmesi, dünyevî bir kurtuluş anlayışı ve benzeri eğilimleri öne çıkarırlar. Bu farklı eğilimler, inanan öznenin özerkliğini himaye eden modern bireycilik içinde özümsemesi olgusunu iyi bir şekilde göstermektedir. Ona göre,⁴ dinî modernite esasen bu sürecin bir ürünüdür.

Wernick, yeni dinî hareketler ile beraber, Batıda Hristiyanlık sonrası dinin geleceğinin nasıl bir form alacağı konusunda bazı cevaplar bulunduğunu dile getirmektedir. Bunlardan ilki dinin teistik, örgütlü, kökenlerine ve geleneklerine sadık bir şekilde, bununla beraber çeşitli uyarlamalar ve yenilemelerle sonsuza kadar devam edecek olmasıdır. İkincisi, bu tür dinin sona ereceğidir. Sonrası din dışıdır. Üçüncüsü, eski din sona erecek, ancak onun yerine yeni bir tür din ortaya çıkacaktır.

² Ali Köse, "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", *Liberal Düşünce* 24 (2001).

³ Grace Davie, "Belief And Unbelief: Two Sides Of A Coin". *Ecclesiastical Law Journal* 15 (2013), 262-263.

⁴ Danièle Hervieu-Léger, *Individualism, The Validation Of Faith, And The Social Nature Of Religion in Modernity*. The Blackwell Companion To Sociology Of Religion, ed. Richard K. Fenn, (Blackwell Publishing, 2003), 165.

Dördüncüsü, eski dinin kurumsal, törensel ve mit olarak kısaca beden olarak öleceği, ancak ruhunun laik toplumun yaşamında, normlarında ve yapılarında içkin olarak gerçekleştirileceğidir. Ancak bu seçeneklerden birinin galip gelmesi söz konusu olamaz. On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren Batı dininin geleceğine bakarsak, dört eğilimin bazı kombinasyonlarının aynı anda dinsel alanda olduğu açıktır.⁵

Dinin geleceğinin önemi yanında, dinin içselleşmesi biçiminde ifade edilebilen dindarlık, maneviyat alanında herhangi bir dinî geleneğe ait olmadan inanma biçiminde de yaşanabilmektedir. Bu noktada dindarlık olgusunun farklı biçimde kavramlaştırıldığı ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, kurumsal dinî inançların bireysel deneyiminden ibarettir. İkincisi, kurumsal dinle bağlı olmaksızın, genellikle maneviyat bağlamında kendi varoluşuna anlam veren bireysel yaşantılardır. Üçüncüsü ise kısmen kurumsal dinle bağlantılı olsa da, esasen bireysel maneviyat boyutuyla sürdürülen faaliyetleri içerir.⁶ Ayrıca dindarlığın nasıl aktarıldığına da bakmak gerekir. Bireysel dindarlık sosyal etkileşimler yoluyla aktarılmaktadır. Dolayısıyla öznel dindarlık ve dinî bireycilik, sosyal deneyimler temelinde inşa edilir. Seçme özgürlüğüne ve kendini gerçekleştirme yeteneği birdenbire ortaya çıkmaz, öğrenilir. Bireyin kendi dünya görüşü arayışı idealinin, nispeten yüksek derecede bireycilikle karakterize edilen toplumlarda destek bulacağını varsaymak mantıklıdır.⁷

1. Dinin Bireyselleşmesi

Toplumlar birbirleriyle temas ettikçe karmaşıklaşmaktadır. Bununla birlikte, büyük altüst oluşların muhtemel olduğunu ve yeni dinî senkretizm biçimlerinin ortaya çıkabileceği de kabul edilmelidir.⁸ Görünen şey Beebe'ye göre⁹ toplumların giderek daha fazla çoğulcu hale geldiğidir. Bu durum dinin kademeli olarak toplumsal sistemden uzaklaşmasına ve otorite odağının kurumdan bireye kaymasını sağlamıştır. Bunun yanında kurumsal bakımdan dinî mezhepler arasındaki teolojik sınırlar zayıflamakta, inanç mirastan ziyade bir tercih meselesi haline gelmekte, din özelleştirilmiş ve insanlar artan bir şekilde hakikat iddialarına ve meta-anlatılara şüphe ile bakmaktadır. Dinî kurumlara dâhil olma ve dışına çıkma kolaylaşmakta, oldukça farklı inanç sistemlerine sahip olanlar

⁵ Andrew Wernick, *The Future Of Religion*. In: *The Sociology Of Religion*. ed. Bryan s. Turner (Oxford: Blackwell Publishing, 2010), 640.

⁶ Asım Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 4.

⁷ Inger Furseth and Pål, Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. (England: Ashgate Publishing, 2006).

⁸ Louis-Le'On ve Servais. "Religious Bricolage?", 275.

⁹ James R. Beebe, *Bricolage: The Postmodern Eclectic*. In *Religion: Working With The Religious Client*. ed. Nielson, Stevan Lars, and E. Thomas Dowd, (New York: Springer Publishing Company, 2006), 22.

arasında güçlü bir ilişki doğmaktadır. Bütün bunlarda bireylerin kimliğini, yeni dinî bağlar ve uyumlu bir senkretizm yoluyla yeniden icat etme yeteneğiyle ortaya çıkarmaktadır.

Çoğulcu modern toplumlarda dinsel alanın görünümü; dinsel bireysellik, geleneksel dinî otorite kurumlarında gerileme, farklı dinsel pratikleri deneyimleme isteği ve farklı dinsel sembollerin inşasındaki farkındalık olarak belirginleşmektedir.¹⁰ Dinî özelleştirme de toplumda anlamlı bir yaşam arayışı için makul, zorunlu kanonik sosyal modellerin yokluğu ile karakterize edilir. Kişiler ve gruplar, ilke olarak serbest piyasada bulunan dinî ürünlerden herhangi birini benimseyip kendileri için kullanışlı hale getirebilirler.¹¹

Furseth ve Repstad¹² dinin özelleştirilmesi sürecinde, dışsal bir dinî otorite yerine, bireylerin kendi duyguları gerçeğin ölçütünü oluşturduğunun altını çizmektedirler. Bu nedenle, tüm doğru cevapları bulmaktansa "gerçeğe giden yolda" olmak daha değerli kabul edilir. Bu yaklaşım, dinî otoritelerin, kişinin inancına dikte etme hakkını kabul etmez.

Dolayısıyla dinsel bireycilik, sosyal görünümünün yaygın hale gelmesiyle yeni bir toplumsal dinsel biçimi olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, dinsel inançla, hayatla bağlantısını devam etmek isteyen ancak eski dinsel pratiklerini benimsemeyen bireylerin arayışının bir ürünüdür. "Bireycilik, modernitenin planlı doğan çocuğudur. Ama dinsel bireycilik, moderniteden kazarâ dünyaya gelmiştir".¹³ Dinsel alanda modern birey, çeşitli alternatiflerden birini ya da bir kaçını tercihte bulunarak bireysel irade gösterir. Dinsel bireycilik, Batı toplumlarında yükseliş göstermektedir. Bu nedenle, Batıda, bu olgu hakkında uzun süredir çeşitli araştırmalar yürütülmektedir.¹⁴

Bu doğrultuda pek çok bilim adamı, bazıları büyük çekincelerle, bazıları daha coşkuyla, dinî yaşamın bireyselleştirilmesine dikkat çekmektedir. Rahatsız olanlar arasında R. Bellah ve C. Taylor akla geliyor; benzer şekilde, "mistik-dinî nebula (la nébuleuse mystico-religieuse)" (Champion, 1990) ve "menüdeki din (religion à la carte)" (Bibby, 2008) gibi terimlerle melez maneviyat yaklaşımlarını normalleştirme konusunda belirli bir isteksizlik belirgindir. Dini melezliği "yeni normal", olarak görmeye daha hazır olanlara gelince, Campiche, Giordan ve diğerleri ile birlikte önce M. McGuire gelir.¹⁵

¹⁰ Turner, "Post-Seküler Toplumda Din", 218.

¹¹ Luckmann, "The Religious Situation In Europe: The Background To Contemporary Conversions", 256.

¹² Furseth ve Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion*, 124.

¹³ Mehmet Süheyl Ünal, "Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?". *Dini Araştırmalar* 13/37 (2010), 16.

¹⁴ Ünal, "Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?", 17-18.

¹⁵ Deirdre Meintel, "Religious Collectivities In The Era Of Individualization". *Social Compass* 61/2 (2014), 198.

Bunlara ek olarak, dinsel bireyselleşmenin modern toplumda bir kimlik sosyolojisi olarak da belirginleştiğini belirten Günerigök¹⁶ bu yeni sosyolojinin/kimliğin temel karakterinin ise düşünüm-sel olduğunun altını çizmektedir. Bireyler, diğer insanlarla toplumsal alanda inanç birliğine dâhil olmadan bir Tanrı'nın varlığını kabul edebilir. Bunun yanında dinsel kimlikler giderek çeşitlenmekte ve inancın bireyselleşmesi bir olgu olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla kurumsal dindarlık, eskiden sahip olduğu öneme artık sahip değildir. Günerigök'e göre bir kurum olarak "kilise" modern toplumda dikkate alınmayabilir ancak söz konusu durum dindarlığın zayıfladığı anlamına gelmektedir. Modernleşme sürecinde bireylerin inşa ettikleri dinsel kimlikler, aslında bireylerin kendi biyografilerinde düşünüm-sel (reflexivity) olarak kavradıkları benliklerdir.

Dinsel bireyselleşmeye önemli bir kavramsal boyut kazandıran postmodern düşünce, modernliğin argümanlarına meydan okuyarak vücut bulmuş ve dinin canlanmasına olanak sunmuştur. Bununla beraber dinler için bir odak olan hakikate yaklaşım konusunda pek masum değildir. Zira postmodernite, tek bir hakikatin varlığını reddeder ve her şeye kuşku ile yönelmesi gerektiğini ileri sürer. Postmodernizmde, kolektif hiçbir şey kıymet görmez her şey tehdit altındadır. Bu yaklaşımda birey, merkez konumdadır ve adeta her şeyin ölçüsü olarak kabul görmüştür. Dinin özelleşmesi de bu anlayış üstüne gelişmiştir. Özelleşen dinde birey, önceden belirleyici ve yol gösterici hiçbir şeyi dikkate almaz.¹⁷

Dinsel bireyselleşmeye Hristiyanlık tarihinden bakıldığında dini bireysellik, Protestanlık gibi belirli dinî geleneklerin kendilerinde de izlenebilir. Martin Luther, papalığın hiyerarşik otoritesine yönelik eleştirisiyle Hristiyan bireyciliğinin öncüsü olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Bununla beraber, Hristiyan mistisizminin tarihî bütünüyle dinsel özne tarihinin inşası olarak okunabilir. Bu bağlamında, Kalvinizm, herkesin günlük yaşamın her alanında ve özellikle profesyonel yaşamında kişisel kaderini ve kurtuluşunu onaylaması gerektiği fikrini geliştirmiştir. Birey ile Tanrı arasında herhangi bir dinî yapının yokluğunda, inananlar kendi kurtuluşları sorunuyla radikal bir şekilde bireysel olarak karşı karşıya kalmaktadırlar.¹⁹ Gerçekte, ritüelleşmiş din ile içsel din arasındaki ayırmadan bu yana dinî bireyselleşmeden söz edilebilir. Bütün büyük dinî geleneklerde bu farklılaşma, modernitenin ortaya çıkmasından çok önce kendini göstermiştir.²⁰

¹⁶ Mustafa Günerigök, "Geç Modern Çağda Dinsel Bireycilik Ve Kimlik". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (2017), 235-236.

¹⁷ Recep Bozkurt, "Dinin Özelleşmesi." *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/2 (2022), 32.

¹⁸ Furseth ve Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion*, 122.

¹⁹ Hervieu-Léger, "Individualism, The Validation Of Faith ", 163.

²⁰ Hervieu-Léger, "Individualism, The Validation Of Faith ", 162.

Modern dünyada yeni dinî hareketler, yeni bireysel dinî formlar ortaya çıkmaktadır. Bilhassa Batı Hristiyan dünyasında ve ABD’de, 1950’lerden günümüze artan bir hızla, hedef kitleleri büyük oranda gençler olan “Gençlik Dinleri” veya “Gençlik Tarikatları” olarak adlandırılan; *New Age*, *Scientoloji*, *Satanizm*, *Moonculuk* ve Uzakdoğu kaynaklı *Ananda Marga*, *Hare Krishna*, *Transandantal Meditasyon*, *Divine Light Mission*, *Brahma Kumaris* ve *Osbo Hareketi* gibi yeni dinî hareketler ortaya çıkmış ve varlıklarını bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu süreçle beraber günümüzde dinsel alanda adeta bir “dinler marketi” ortaya çıkmıştır.²¹ Küresel dinî pazarda tüketime sunulan dinler birbiriyle yarışmaktadır. Yeni maneviyatçılık yaklaşımları da tüketilen dinlerden kabul edilir ve bu yaklaşımlar kişisel diyet, alternatif eğitim, sağlık rejimleri, dinî meditasyonlar, uygulamalar, dualar ve teknoloji satmaktadır. Örneğin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yeni eğitim olanaklarına erişen, doğurganlık oranları düşen ve dinî faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilen kadınlar, gelişen bu küresel maneviyat pazarının tat liderleri konumundadırlar.²²

Bu değişimin ekonomideki, kilise-devlet ilişkilerindeki, aile yapısındaki, kentleşme süreçlerindeki vb. dönüşümlerle hazırlandığı iki yüzyıl gibi bir sürenin ardından, geçtiğimiz on yıllarda, “özelleştirilmiş” din, yüzyıllar boyunca kurulmuş olan din biçimine üstün geldi. Kurumsal temsilciler olarak ortaya çıkan kiliseler, mezhepler, tarikatlar ve benzer düzenlemeler ortadan kalkmadı. Ancak, sosyal konumları ve çağdaş Batı toplumlarındaki işlevleri, yeni ortaya çıkan özelleştirilmiş din biçiminin genel sosyal-yapısal ve kültürel çerçevesi tarafından yeniden tanımlandığı için büyük ölçüde zayıfladılar.²³

T. Luckmann, kırk yıl öncesinden dinin bireyselleşmesi konusunda öngörülerde bulunmaktadır. Ona göre modern sanayi toplumlarında bireysel bilincin şekillenmesindeki temel faktörün, kültürel çoğulculuğun yaygınlık kazanmasıdır. Bu, toplumsal olarak aktarılan ve meşrulaştırılan dünya anlayışlarının zayıflamasının ve kültürel örgütlenme ilkelerinin yerine piyasa ilkelerinin geçmesinin bir sonucudur. Yine ona göre, bireysel varoluşun özelleştirilmesi, genel olarak dinin bireyselleşmesiyle bağlantılıdır. Kültürlerin küresel olarak iç içe geçmesi ile geniş bir değerler, kavramlar, büyüler ve uygulamalar pazarı oluştu. Bu ürünler, doğrudan toplumsal ilişkilerden ziyade kitle ileti-

²¹ Bünyamin Solmaz, "Dine Sosyolojik Bakış Açılarındaki Gelişmeler". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 49.

²² Bryan S. Turner, "Post-Seküler Toplumda Din". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012), 218.

²³ Luckmann, "The Religious Situation In Europe", 253.

şim araçları aracılığıyla ulaşılabilir hale geldi. Yapılan tercihler, toplumsal koşullardan ziyade, bireysel psikolojiler tarafından belirlenir. Dolayısıyla başlangıçta "din özel bir meseledir" ifadesinin siyasi bir anlamı vardı. Ancak şimdi psikolojik bir yönü bulunmaktadır.²⁴

2. Dini Brikolaj

Brikolaj, İngilizcede doğrudan karşılığı olmayan Fransızca bir kelimedir. Sosyal bilimlere Fransız antropolog C. Le'vi Strauss tarafından, neolitik zamanlarda bazı kabile kültürlerini açıklamak için kullanılmıştır. Daha sonra kavram, tüm söylemlerin brikolaj olduğunu savunan filozof J. Derrida ve gündelik okumayı bir brikolaj biçimi olarak gören sosyolog M. de Certeau tarafından ele alındı.²⁵

Lévi-Strauss (1966) terimi, mitsel düşüncenin nasıl işlediğini anlamak için bir metafor olarak da kullanmıştır. Brikolaj mitolojik düşünce gibi, yeni anlam sistemlerinin oluşumunu mümkün kılan bir uzlaşmadır. Çağdaş Avrupa araştırmalarına aktarıldığında, bireylerin kültürel pratikler ve yaşam tarzlarıyla ilgili olarak ne yaptıklarıyla ilgili hale gelmiştir. Certeau (1984), brikolajı, "sıradan insanların" seçkinler tarafından kendi çıkarlarına göre dayatılan kültüre sahip çıkma yollarını tartışarak, bu insanların kültürel taktikleri olarak tanımlamıştır. Clarke (1976) ve Hebdige (1979) kavramı gençlik alt kültürleri ile ilintili olarak değerlendirdi. Her ikisi de brikolajın muhalif ve yıkıcı niteliğinde ısrar etti. Amerika'daki senkretizme atıfta bulunan Bastide (1970), kültürel yeniden üretim ve yenilik arasındaki ilişkilerin daha fazla araştırılmasını amaçlayan bir "brikolaj sosyolojisi" geliştirdi.²⁶ Bastide tarafından brikolajın sosyolojik bir paradigması hakkında yapılan genelleme, kavramın kapsamını genişletmeye yönelik ilk girişimdi. O zamandan beri, sosyal ve beşeri bilimlerde, özellikle de din ile ilgili olarak birçok kez kullanıldı.²⁷

Din, insanlara dünyaya ve kendi eylemlerine anlam vermek için güçlü araçlar sağlar. Ancak insanlar dinî unsurları bir 'brikolaj' şeklinde kullandıklarından, aynı zamanda bunları yeniden yaratmakta ve dinin toplumsal olarak kabul edilen anlamını dönüştürmektedirler.²⁸ Dinî brikolaj genellikle özgür doğaçlama ile eşanlamlıdır. Ancak brikolajı yapan kişi, bir mühendisin yapacağından

²⁴ Thomas Luckmann, "The Structural Conditions Of Religious Consciousness In Modern Societies". *Japanese Journal Of Religious Studies* (1979), 136.

²⁵ Andrew Milner, *Bricolage*. The Blackwell Encyclopedia of Sociology. ed. George Ritzer. (Oxford: Blackwell Publishing, 2007), 365.

²⁶ Véronique Altglass, *Bricolage*. The Blackwell Encyclopedia of Sociology. ed. George Ritzer and Chris Rojek. (JohnWiley & Sons. 2018), 1.

²⁷ Christians Louis-Le'On ve Servais Olivier. "Religious Bricolage? How Do We Conceptualize The Mixture Of Religions?". *Social Compass* 52/3 (2005), 276.

²⁸ Janine Dahinden ve Tania Zittoun. "Religion In Meaning Making And Boundary Work: Theoretical Explorations". *Integrative Psychological And Behavioral Science* 47/2 (2013), 201.

farklı olarak, projesinin tamamlanması için gerekli malzemeleri yaratma özgürlüğüne sahip değildir. Var olanlar arasından seçerek yapmak zorundadır. Dolayısıyla brikolaj, her türlü uzlaşma formülle-riyle sonuçlanabilecek ve zamanla “gerçek gelenekler” haline gelebilecek tamamlanmamış sentezler arasındaki bir müzakeredir.²⁹

Brikolaj, kendi yaşam tarzlarını, dinî sistemlerini ve kimliklerini oluşturan ve kültürel açıdan yetenekli bireylerin güçlendirilmesinin kanıtı olarak anlaşılmaktadır.³⁰ Başlangıçta bir metafor olan 'brikolaj', kültürel ve dinî yaratıcılığı anlamak için antropolojik bir kavram haline gelmiştir. Şimdi genellikle bireylerin yaratıcılığına, yani sosyal yapıların ve geleneklerin çöküşünün bir sonucu olarak kişisel tercihler yoluyla eklektik tarzların, dinseliliklerin ve kimliklerin işlenmesine odaklanmaktadır.³¹ Saroglou'ya göre³², modern dinî brikolaj, az sayıda evrensel etik normun olduğu geniş bir gerçeklik yelpazesini kapsayan esnek bir çeşitlilikte etik tutumların yaratılmasına izin veren dünya görüşlerini, mitleri, sembolleri, dinî uygulamaları ve ritüelleri bir araya getirme girişimi olarak görülebilir.

Din sosyolojisinde brikolaj postmodern alt kültürleri tanımlamak için kullanılır. Genel olarak, din sosyologları, giderek bireyselleşen ve öznel bir dindarlık biçimini tasvir etmek için brikolaj, patchwork, alakart dinler ile seç ve karıştır dinleri olarak bahsettiler.³³ Bu fenomenin örneklerini Neoşamanizm gibi yeni dini hareketler ve toparlanma veya geri dönüş hareketlerinde bulabiliriz. Sosyal bilim, bu yeni ve sürekli değişen gerçekliği anlamak için önemli kavramsal araçlar geliştirmiştir. Bu konuda dinî brikolaj kavramı başından beri tartışmalara yol açmıştır.³⁴

Dünyanın dinî gelenekleri, önemli ölçüde farklılık gösterebilir de, şaşırtıcı derecede benzer norm ve standartları paylaşır. Konfüçyüsçülük, Şintoizm, Yahudilik ve İslam, tümü daha yüksek bir yasaya itaati vurgular (ister eskilerin yolu olsun, ister her yerde bulunan ruha saygı olsun, isterse Tanrı'nın emirlerini takip olsun). Neredeyse tüm dünya dinleri, tüm insanlığı kutsal olana katılmaya davet eder. Bununla birlikte, ahlakî veya etik bir yaklaşım konusunda yeterince kapsamlı değildirler, çünkü birçok postmodern insan maneviyata eklektik yaklaşımlarında popüler kültürden de yararlanır. Popüler kültürün doğasında var olan değerler çoğu zaman kişinin eklektik inanç sistemine girme yolunu bulur.³⁵

²⁹ André Mary, "Métissage And Bricolage In The Making Of African Christian Identities". *Social Compass* 52/3 (2005), 285.

³⁰ Véronique Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool". *Culture And Religion* 15/4 (2014), 479.

³¹ Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool", 475.

³² Vassilis Saroglou, "Religious Bricolage As A Psychological Reality: Limits, Structures And Dynamics". *Social Compass* 53/1 (2006), 112.

³³ Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool", 481.

³⁴ Louis-Le'On ve Servais. "Religious Bricolage?", 276.

³⁵ Beebe, "Bricolage: The Postmodern Eclectic", 23.

Çağdaş dinî brikolajın maddi veya sembolik olarak aktörü kimdir? Neo-şamanlar, inançlı şifacılar, tüketiciler, astrologlar, semboller alanının yeniden düzenlenmesinde temel bir işlev oynarlar.³⁶ Din sosyolojisi alanında yapılan üç vaka çalışması bu argüman için ampirik kanıt sağlar: Hindu temelli Siddha Yoga, Sivananda Merkezleri ve Kabala Merkezi. Bu dinî hareketler özellikle brikolajı tartışmak için uygundur, çünkü alt kültür araştırmalarında olduğu gibi brikolaj genellikle dinin en periferik ve kualsız alanıyla ilişkilendirilir. Siddha Yoga'nın kurucusu Muktananda, düşüncelerini 1961'de Bombay yakınlarında yaymaya başladı ve 1970'lerde dünya çapında seyahat etmeden önce batılıları ağırladı. 1982'de öldüğünde, Siddha Yoga, ezici çoğunluğu batılı olan 300.000 öğrenci ve sempaticanı çektiği söylenen ulus ötesi bir yapıyı temsil ediyordu. Kabala Merkezi, 1971'de Tel Aviv'de Kabala öğretmeye başlayan New Yorklu Philip Berg (1929–2013) tarafından, Yahudiliğin zorlayıcı olmayan ve ruhsallaştırılmış bir biçimiyle genç laik İsraililere ulaşmak için kuruldu.³⁷

Amerikalıların dinî gelenekleri birleştirme ve karıştırma ve ailelerinden ve/veya topluluklarından miras aldıkları yoldan daha çok boyutlu bir dinî yol oluşturma olasılıklarının giderek arttığını bazı anket sonuçları göstermektedir.³⁸ PEW araştırmacıları, çok sayıda Amerikalının birden fazla dinî uygulamayla meşgul olduğunu ve günlük yaşamlarında çeşitli geleneklerin unsurlarını karıştırdığını bulmuştur. “Birçok Amerikalı Birden Çok İnancı Karıştırıyor” başlıklı rapor, Amerikalıların sıklıkla birden fazla inanç veya mezhebe ait ibadet hizmetlerine katıldığını ve Hristiyanlığı reenkarasyon veya astroloji gibi Doğu veya New Age inançlarıyla harmanladığını ortaya koyuyor. Çalışma, Amerikalıların dinî inanç ve uygulamalarının geleneksel kategorilere tam olarak uymadığı sonucuna varıyor. Görünen o ki, Amerikalıların dinî gelenekleri birleştirme, karıştırma ve miras aldıkları yoldan daha çok boyutlu bir dinî yol oluşturma olasılıkları giderek artıyor.³⁹

Sigalow da dinî senkretizm konulu araştırmasında, Amerikalıların yaptığı dinî seçimleri ve kombinasyonları şekillendiren ve sınırlayan pratik sosyolojik gerçekler olduğunu gösteriyor. Spesifik olarak, bireylerin dinî senkretizme karşı belirli bir kültürel elverişliliğe, diğer dinî gelenekleri denemeye, onlardan ödünç almaya veya uygulamaya yönelik sosyal ve tarihsel olarak üretilmiş bir eğilime sahip olduklarını öne sürüyor.⁴⁰

³⁶ Louis-Le'On ve Servais, "Religious Bricolage?", 278.

³⁷ Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool", 483.

³⁸ Emily Sigalow, "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States". *Journal Of The American Academy Of Religion* 84/4 (2016), 1.

³⁹ Sigalow, "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States", 2.

⁴⁰ Sigalow, "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States", 5.

3. Değerlendirme

Yeni dinî hareketlerin artışı, dinsel alanda bireylerin dindarlık anlayışının hızlı artışını ortaya çıkardı. Bir tarafta tarihî dinî kurumların kendi inananlarının inanç ve faaliyetlerini kontrol etmede artan zayıflığı öte yandan bireylerin büyük dinî geleneklerin havuzundan özgürce ödünç aldıkları inanç ve pratiklerde meydana gelen artışıdır.⁴¹ Buna rağmen modern toplumların dinsel alanını bütünüyle “anlam sistemlerini kendin yarat” yaklaşımıyla ilişkilendirmek doğru değildir.⁴² Yine de tarihî dinlerin mirası, kendi anlam sistemini özgürce oluşturmak isteyen bireyler için hala bir referans kaynağıdır.⁴³

Modern toplumlarda yapılan kültür ve din araştırmalarında kullanılan brikolaj, gençlik alt kültürleri, yeni müzik türleri, maneviyat, New Age vb. ile ilgili bireysel yaratıcı uygulamalarla eş anlamlı hale geldi. Bu çalışmalar, brikolajı iyimser merceklerle, eğlenceli ve yaratıcı bir karışım olarak tanımlama eğilimindedir. Brikolaj artık gelenekten ve tarihsellikten kurtulmuş bir sosyal dünyanın özelliklerini somutlaştırmak olarak anlaşılmaktadır. Daha önce sıradan insanların kültürel direniş ifadesi olarak tanımlanan brikolaj, artık kendi yaşam tarzlarını, dinî sistemlerini ve kimliklerini oluşturan özgür bireylerin güçlendirilmesinin kanıtı olarak görülüyor. Brikolaj kavramına ilişkin bu yeni anlayış, onun kişisel ve eklektik doğasını abartsa da, orijinal anlamıyla brikolaj, kültürel ve dinî uygulamaların çağdaş çeşitlenmesi hakkında düşünmek için yararlıdır.⁴⁴

Brikolaj artık postmodernizmin ikonu haline geldi. Sosyal dünyanın parçalanması ve kural-sızlaştırılmasını -geleneklerin ve büyük anlatıların ölümü, sosyal yapıların çözülmesi, bilginin parçalanması, gerçeklik ve temsiller arasındaki sınırların çöküşü- özetlemektedir. Postmodern teorisyenler için brikolaj, yeniçağın derinliğini, anlam ve temsil krizini göstermektedir.⁴⁵

Dinî brikolaj, kendini gerçekleştirilmeye yönelik anlamlı ve romantik bir bağlılık olarak ifade edilebilir. Bireylerin refahlarından giderek daha fazla sorumlu olmalarını ve kişisel çıkarlarını 'özgürce' sürdürmelerini bekleyen neoliberal ekonomi ve politikalar, kendilerini gerçekleştirilmeye istekli, tutumlarını nasıl yöneteceklerini bilen ve gerektirdiğinde yeni beceriler geliştiren girişimci bireyleri desteklemektedirler.⁴⁶

⁴¹ Danièle Hervieu-Léger, *Individualism, The Validation Of Faith, And The Social Nature Of Religion In Modernity*. The Blackwell Companion To Sociology Of Religion, ed. Richard Fenn, (Blackwell Publishing 2003), 48.

⁴² Hervieu-Léger, "Individualism, The Validation Of Faith", 52.

⁴³ Hervieu-Léger, "Individualism, The Validation Of Faith", 56.

⁴⁴ Altglas, *Bricolage*, 2018, 2.

⁴⁵ Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool", 479.

⁴⁶ Altglas, "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool", 486.

Brikolajla ilgili sosyolojik fikirlerin merkezinde, çeşitli dinî unsurları gelişiğüzel ve kendine özgü şekillerde seçen bir “manevî arayışçı” imajı vardır. Bu durum bazı akademisyenlerin, brikolaj tarafından üretilen dinî kombinasyonları önemsiz ve/veya geçici olarak reddetmelerine yol açmıştır.⁴⁷ Bilim adamları bu yeni dinî harmanlama modellerini geniş çapta kabul etseler de, dinî karışımların sosyal olarak nasıl düzenlendiğini veya üretildiğini anlamaya yardımcı olan net teorilere veya analitik kavramlara sahip değildirlir. Başka bir deyişle, insanlar çeşitli dinî geleneklerden gelen unsurları nasıl karıştırıyor şekillendiriyor? Bununla birlikte sosyologlar, Amerikan dinî hayatındaki önemli rolüne rağmen, dinî karışım ve değişim hakkında analitik sorular sormakta yavaş kaldılar.⁴⁸ Din sosyologları şimdiye kadar kurumsal olmayan dinin dinî brikolaj ile karakterize edildiğini belirtmekle yetindiler. Ama hala tam olarak nasıl çalıştığını, yapı taşları olarak ne tür kaynakları kullanabileceğini ve neyin bir tür dinî brikolaj olduğunu bilmiyoruz.⁴⁹

Dinî brikolajın günümüzde bu kadar yaygın bir gerçek olup olmadığı konusunda şüphe duymak için nedenler vardır. Yaratıcılık psikolojisinden, kültürler arası psikolojiden ve dinî kimlik ve dinî kişilik psikolojisinden gelen çeşitli argümanlar, terimin koşulsuz kabul edilmesinden ve onu bilimsel çalışmanın yerleşik bir nesnesine dönüştürmeden önce sağduyu gerektirir.⁵⁰ Özelleşmiş din daha çok müphem, kaotik ve bulanıklık doğurur. Tek bir hakikat mevcut değilse kesinlik yoktur. Doğru yoksa yanlış da yoktur. Dolayısıyla özelleşmiş dinin, bireysel ya da toplumsal boyutta gerilimli sonuçlara neden olmayacağı şüphelidir.⁵¹

Dünya çok fazla bilimsel ve teknolojik hale geldi. İnsanlar merak ve gizem duygusu da ister. Dolayısıyla dinsel inançta, bazı mitik ve mistik düşünce tarzlarına bir dönüş olacaktır.⁵² Kutsal bir evrenin tek bir "resmî" modeli yoktur. Geleneksel olarak dinî yapılar yeni dinî formlarla rekabet eder.⁵³ Türkiye de, modernleşen bir ülke olması dolayısıyla dinsel bireycilik olgusuyla er geç karşı karşıya gelecektir.⁵⁴

⁴⁷ Sigalow, "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States", 2-3.

⁴⁸ Sigalow, "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States", 2.

⁴⁹ Markus Altena Davidsen, "Future Directions In The Sociology Of Non-Institutional Religion". *Implicit Religion* 15/4 (2013), 564.

⁵⁰ Saroglou, "Religious Bricolage As A Psychological Reality: Limits, Structures And Dynamics", 113.

⁵¹ Bozkurt, "Dinin Özelleşmesi", 32.

⁵² Daniel Bell, "The Return Of The Sacred? The Argument On The Future Of Religion". *The British Journal Of Sociology*, 28/4 (1977), 445.

⁵³ Luckmann, "The Structural Conditions Of Religious Consciousness In Modern Societies", 134.

⁵⁴ Ünal, "Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?", 17-18.

Sonuç

Dinî bağlılıkta yeni formların öncelikli olarak modern toplumlarda ortaya çıkması muhtemeldir. Bu formların literatürde olduğu gibi, yeni dini hareketlere benzerlik taşıdıkları dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler dinin özelleşmesi ve dinin bireyselleşmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Birçok alışma dinî bireyselleşmenin yeni dinsel formlar ürettiğini ileri sürmektedir. Bu yeni formların odağında da bireyin bir özne olarak bulunduğu görülmektedir. Dinî brikolaj da bu kapsamda yeni bir dinî bağlılık ya da form olarak tartışılmaktadır. Bu bağlamda senkretik bir boyut taşıyan bu form dinsel bir harmanlamayı da içermektedir.

Modern toplumlarda bazı bireyler dinsel gerçekliğe kendi kurdukları yollar ile yönelmekte, anlamlı ve tutarlı bir dinsel bütünlük oluşturmaya çalışmaktadırlar. Zira toplumlar karmaşıklaşmakta, kurumsal dinlerin eskiden olduğu gibi denetleme ve yönlendirme gücünü yitirdiği, buna karşın dinin bireysel ve toplumsal alanlarda varlığını sürdürdüğü ve bununla beraber yeni dinî formların ortaya çıktığı bir olgu olarak kabul görmektedir. Bu noktada, gelecekte dinin nasıl şekilleneceği merak konusudur. Bunlara rağmen dinin geleceği hakkında iddialı tezlerin ileri sürülmesi güç görünmektedir.

Kaynakça

- Altglas, Véronique. "Bricolage: Reclaiming A Conceptual Tool". *Culture And Religion* 15/4 (2014), 474-493, Doi: 10.1080/14755610.2014.984235
- Altglas, Véronique . "Bricolage". *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. ed. George Ritzer and Chris Rojek. JohnWiley & Sons. 2018.
- Beebe, James R. "Bricolage: The Postmodern Eclectic". *The Psychologies In Religion: Working With The Religious Client*. ed. Nielson, Stevan Lars, and E. Thomas Dowd, 19-30. New York: Springer Publishing Company, 2006.
- Bell, Daniel. "The Return Of The Sacred? The Argument On The Future Of Religion". *The British Journal Of Sociology*, 28/4 (1977), 419- 449.
- Bozkurt, Recep. "Dinin Özelleşmesi." *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/2 (2022), 21-34.
- Dahinden, Janine ve Tania Zittoun. "Religion In Meaning Making And Boundary Work: Theoretical Explorations". *Integrative Psychological And Behavioral Science* 47/2 (2013), 185-206.
- Davidsen, Markus Altena. "Future Directions In The Sociology Of Non-Institutional Religion". *Implicit Religion* 15/4 (2013), 553-570.
- Davie, Grace. "Belief And Unbelief: Two Sides Of A Coin". *Ecclesiastical Law Journal*, 15, (2013), 259-266 Doi:10.1017/S0956618x13000410
- Furseth, Inger and Pål, Repstad. "*An Introduction To The Sociology Of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*". Ashgate Publishing, 2006.
- Günerigök, Mustafa. "Geç Modern Çağda Dinsel Bireycilik Ve Kimlik". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36 (2017), 225- 247.
- Hervieu-Léger, Danièle. "Individualism, The Validation Of Faith, And The Social Nature Of Religion In Modernity". *The Blackwell Companion To Sociology Of Religion*, ed. Richard K. Fenn, 161-175. Blackwell Publishing, 2003.
- Hervieu-Léger, Danièle. "Sekülerleşme, Gelenek Ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler" Çev. Halil Aydınalp. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2004), 45-58.
- Köse, Ali. "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar". *Liberal Düşünce* 24 (2001), 150-165.
- Louis-Le'On Christians ve Servais Olivier. "Religious Bricolage? How Do We Conceptualize The "Mixture" Of Religions?". *Social Compass* 52/3 (2005), 275-279, Doi: 10.1177/0037768605055646
- Luckmann, Thomas. "The Structural Conditions Of Religious Consciousness In Modern Societies". *Japanese Journal Of Religious Studies* (1979), 121-137.

- Luckmann, Thomas. "The Religious Situation In Europe: The Background To Contemporary Conversions". *Social Compass* 46/3 (1999), 251-258.
- Mary, André. "Métissage And Bricolage In The Making Of African Christian Identities". *Social Compass* 52/3 (2005), 281-294.
- Meintel, Deirdre. "Religious Collectivities In The Era Of Individualization". *Social Compass* 61/2 (2014), 195-206.
- Milner, Andrew. "Bricolage". *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. ed. George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Pargament, Kenneth I. "The Bitter And The Sweet: An Evaluation Of The Costs And Benefits Of Religiousness". *Psychological Inquiry* 13/3 (2002), 168-181, Doi: 10.1207/S15327965pli1303_02
- Saroglou, Vassilis. "Religious Bricolage As A Psychological Reality: Limits, Structures And Dynamics". *Social Compass* 53/1 (2006), 109-115 Doi:10.1177/0037768606061581
- Sigalow, Emily. "Towards A Sociological Framework Of Religious Syncretism In The United States". *Journal Of The American Academy Of Religion* 84/4 (2016), 1029-1055.
- Solmaz, Bünyamin. "Dine Sosyolojik Bakış Açılarındaki Gelişmeler". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 29-53.
- Turner, Bryan S. "Post-Seküler Toplumda Din" çev. Özcan Güngör. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012), 199-224.
- Ünal, Mehmet Süheyl. "Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?". *Dini Araştırmalar* 13/37 (2010), 5-18.
- Wernick, Andrew. "The Future Of Religion". *The Sociology Of Religion*. ed. Bryan S. Turner 629-648, Oxford: Blackwell Publishing, 2010.
- Yapıcı, Asım. "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 1-34.